

Kurt HÜBNER, *Glaube und Denken. Dimensionen der Wirklichkeit*, Tübingen: Mohr Siebeck 2004², ss. 625, ISBN 3-16-148429-0

Czy istnieje wewnętrzna logika objawienia chrześcijańskiego i wiary chrześcijańskiej? Czy (i jeżeli tak, to w jakim znaczeniu) można mówić o ontologii objawienia i wiary? Jaką rolę odgrywają obecne w języku wiary chrześcijańskiej elementy mitycznego obrazu świata? Czy słuszny jest postulat demitologizacji wiary? Jak należy tłumaczyć egzystencjalny kontekst wiary chrześcijańskiej? Czy — wobec ich zasadniczej odmienności — możliwe jest „porozumienie” logosu metafizyki i nauki z logosem objawienia i wiary? Czy można wykazać ostateczną jedność filozoficzno-naukowej i religijnej (chrześcijańskiej) wizji rzeczywistości? Te i podobne pytania wyznaczają horyzont problemowy książki K. Hübnera. Stanowią one punkt wyjścia rozważań poświęconych relacji między wiarą a myśleniem.

Zasadniczy korpus książki tworzą dwie części. Pierwsza jest wykładem teorii objawienia i wiary, druga — zapisem przemyśleń dotyczących struktury, znaczenia i religijnego wymiaru metafizyki. W ramach części pierwszej można wskazać trzy konteksty tematyczne. Są to: ekspozycja założeń badawczych (rozdz. I), rekonstrukcja mitycznego „elementu” wybranych wypowiedzi wiary chrześcijańskiej (rozdz. II–VI) oraz opis i analiza doświadczeń egzystencjalnych, możliwych w horyzoncie objawienia i wiary (rozdz. VII–XIII). W porządku ekspozycji założeń autor podejmuje następujące czynności: uzasadnia pluralizm już występujących i możliwych „ontologii”, formułuje „podstawowy aksjomat ontologiczny” i dwie „metateoretyczne zasady tolerancji”, omawia niektóre „typy” wątplenia w wartość mitycznych i religijnych wypowiedzi o rzeczywistości, tłumaczy, na czym polega różnica między „logosem metafizyki” a „logosem objawienia i wiary”. Ponieważ obejmujący te kwestie rozdział pierwszy jest w istocie wprowadzeniem do całej książki, a przedstawione w nim założenia rzutują na kształt wszystkich proponowanych wyjaśnień i rozwiązań, wypada poświęcić mu nieco więcej uwagi. W punkcie wyjścia swoich rozważań Hübner wykazuje, że obok opracowanych w filozofii systemów ontologicznych, bezpośrednio opisujących i wyjaśniających rzeczywistość jako taką, istnieją także — choć mają atematyczną postać i dlatego należy je dopiero zrekonstruować — ontologie właściwe dla nieontologicznych interpretacji rzeczywistości, takich jak nauka, mit i religia. Można więc (i należy) mówić o ontologii nauki, o ontologii mitu i o ontologii religii (wiary religijnej); badając te ontologie, można ustalić przyjęty w każdej z nich sposób ujęcia i rozumienia rzeczywistości; tylko z tej perspektywy — w porządku analizy założeń ontologicznych — można poznać właściwą strukturę myślenia naukowego, mitycznego i religijnego, w tym także odmiennosc i autonomiczny charakter każdego z tych trzech typów myślenia i ich ewentualną zbieżność, oraz potwierdzić wartość tez naukowych, wypowiedzi mitycznych i przekonań religijnych. Zdaniem autora zasadnicza linia podziału przebiega tutaj między ontologią nauki z jednej stro-

ny a ontologią mitu i ontologią religii z drugiej (i odpowiednio: między samą nauką z jednej strony a samym mitem i samą religią z drugiej); natomiast między ontologią mitu a ontologią religii (jak również między samym mitem a samą religią) zachodzi wyraźna zbieżność. Hübner wskazuje ogólne kryteria tego podziału i tej zbieżności; wystarczy odnotować, że dla ontologii nauk empirycznych istotne znaczenie ma to, że rzeczywistość ujmuje się przez pryzmat różnicy między kontekstem ogólnych pojęć i twierdzeń a kontekstem szczegółowych zjawisk, zdarzeń i stanów rzeczy; natomiast w ontologii mitu i w ontologii wiary religijnej kontekst tego, co ogólne, i kontekst tego, co szczegółowe, stanowią jedność: w mitycznym i religijnym ujęciu rzeczywistości to, co szczegółowe i pojedyncze, jest bezpośrednim uobecnieniem indywidualnej, skutecznie działającej istoty absolutnej; mit i wiara religijna są oparte na „doświadczeniu numinotycznym”, będącym konkretnym objawieniem absolutnej mocy zbawczej (doświadczenie to ma charakter partycypacji w rzeczywistości absolutnej — boskiej).

W dalszym ciągu swoich rozważań autor wykazuje, że z metateoretycznego punktu widzenia wszelkie możliwe ontologie (więc także ontologia nauki, ontologia mitu i ontologia religii) mają charakter apriorycznych konstrukcji poznawczych, dlatego nie przysługują im walor absolutnej ważności; niekonieczność (przygodność) wszelkich ontologii przesądza o tym, że wszystkie one są równouprawnione; to ostatnie twierdzenie Hübner nazywa „pierwszą zasadą tolerancji”; w świetle tej zasady zrozumiały wydaje się podstawowy aksjomat ontologiczny, zgodnie z którym rzeczywistość ma aspektywny (wielowymiarowy) charakter, co usprawiedliwia różne sposoby jej opisu i rozumienia; druga zasada tolerancji głosi ontologiczną nieobalalność nieontologicznych ujęć rzeczywistości, także takich jak mit i religia, oraz możliwość ontologicznej transpozycji (interpretacji) przynajmniej niektórych z nich.

Niezależnie od sygnalizowanych zasad tolerancji istnieje fenomen wątplenia w wartość niektórych nieontologicznych ujęć rzeczywistości; najczęściej powątpiewa się w wartość przekonań mitycznych i religijnych. W odniesieniu do tych dziedzin Hübner wskazuje (i szczegółowo omawia) cztery „typy” wątplenia: teoretyczny, fundamentalny, hermeneutyczny i egzystencjalny. W każdym przypadku charakteryzuje kontekst i zasadnicze aspekty wysuwanych wątpliwości, pokazuje ich przyczyny, wyjaśnia na czym polega ich znaczenie; w każdym przypadku również podaje konkretne, trafnie dobrane przykłady (wątplenia); w odniesieniu do wiary na szczególną uwagę zasługują przykłady czerpane z pism Nowego Testamentu.

Omawiany rozdział kończą uwagi na temat różnicy między logosem zachodniej filozofii bytu — metafizyki, będącej (także) podstawą ontologii nauk empirycznych — a logosem objawienia i wiary. Autor analizuje konstytutywne elementy jednego i drugiego logosu, pokazując ich odmienność. Logos metafizyki to logos autonomicznego rozumu ludzkiego, logos odwołujący się do bezpośrednio oczywistych zasad bytu i myśli, umożliwiającą teoretyczne wyjaśnienie rzeczywistości. Natomiast logos obja-

wienia i wiary ujmuje rzeczywistość poprzez jej odniesienie do Boga; nie jest to logos człowieka i jego rozumu, lecz logos określającego całą rzeczywistość słowa Bożego; objawienie biblijne pokazuje, że słowo Boże ma moc sprawczą: jest ono jednocześnie stwórczym działaniem Boga oraz początkiem i trwałym logosem powszechnej historii zbawienia. Nawiązując do słów Jezusa, egzemplifikujących słowo Boże, Hübner podkreśla ich obrazowo-metaforyczny charakter i bezpośrednio odniesienie do życia ludzkiego; słowa Jezusa objawiają boską rzeczywistość w obrębie bezpośrednio uchwytniej rzeczywistości ludzkiej — nie w formie teoretycznego opisu i wyjaśnienia, lecz w ten sposób, że wzbudzają i uobecniają tę rzeczywistość w słuchaczu, pozwalają mu w niej uczestniczyć i zgodnie z nią pojmować świat i kształtować porządek egzystencji. Zdaniem autora absolutny autorytet słowa Bożego znosi dystans między sferą podmiotowych uwarunkowań poznawczych a tym, co (w objawieniu) „przedmiotowo dane”: objawienie jest absolutnym, a więc nieuwarunkowanym doświadczeniem Bożej obecności i Bożej mocy; takie doświadczenie wykazuje własną — wewnętrzną — oczywistość, dlatego nie wymaga usprawiedliwienia (dodatkowej weryfikacji).

Wartość omówionego rozdziału polega przede wszystkim na tym, że ukazuje on pewien kontekst badawczy, w którym możliwe jest usprawiedliwienie takich nieontologicznych ujęć rzeczywistości, jak mit i religia; chodzi o kontekst pozwalający na ujawnienie i analizę ukrytych, ontologicznych supozycji owych ujęć. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do wiary religijnej. Rekonstrukcja „własnej” (wewnętrznej) ontologii wiary (związanego z nią — i właściwego tylko dla niej — sposobu ujęcia, opisu i rozumienia rzeczywistości) to zabieg niewątpliwie potrzebny i pożądanym, w ostatecznym rozrachunku pozwalający lepiej zrozumieć prawdziwy sens wypowiedzi religijnych oraz potwierdzić ich ogólną (przedmiotową i podmiotową) ważność. Zasługą autora jest przy tym (także) to, że pokazuje on zasadniczą odmienną ową „własną” ontologii wiary w stosunku do ontologii nauk empirycznych i do filozofii bytu (metafizyki jako takiej). Świadomość tej odmienności ma (powinna mieć) istotne znaczenie dla teologii chrześcijańskiej, wciąż odwołującej się (w swej refleksji nad wiarą) do pojęć, metod i twierdzeń metafizyki (zarówno do tradycyjnej filozofii bytu, jak i do współczesnych systemów ontologicznych) i coraz bardziej zainteresowanej współpracą z naukami empirycznymi. Z rozważań i ustaleń Hübnera płynie ważna przestroga: zbyt otwarta recepcja metod, hipotez oraz teorii naukowych i filozoficznych może prowadzić (i faktycznie często prowadzi) do nieporozumień i błędów wynikających z nieprzemyślanej, bezkrytycznej korelacji zasadniczo odmiennych ujęć rzeczywistości (odmiennych porządków ontologicznych); dialog między nimi jest możliwy, ale należy w nim uwzględnić wewnętrzną ontologię wiary; ona bowiem wskazuje konieczne warunki i kryteria recepcji każdej innej (użytecznej w badaniach nad wiarą) ontologii. Takie stanowisko należy uznać za trafne i godne uwagi. Pewne wątpliwości budzi jednak przesadna polaryzacja logosu metafizyki i logosu wiary. Wydaje się, że autor zbyt mocno eksponuje różnice między jedną a drugą ontologią,

co w konsekwencji prowadzi do ich przeciwstawienia; zapowiada to trudności w poszukiwaniu wzajemnych odniesień i powiązań między tymi porządkami (przy założeniu, że mimo różnicy istnieje między nimi określona zbieżność). Kontrowersyjna jest również teza o „całkowitym” samousprawiedliwieniu objawienia i wiary. W tej kwestii stanowisko autora jest opcją raczej odosobnioną. Zarówno w filozofii religii, jak i w teologii fundamentalnej dominuje dzisiaj pogląd, zgodnie z którym wewnętrzna samooczywistość objawienia (związana z autorytetem słowa Bożego) mimo wszystko nie wyklucza pytań o warunki możliwości oraz o poznawczą wartość i o egzystencjalne znaczenie wiary. Wydaje się, że tego typu pytania są nieodłączną częścią integralnie pojętej ontologii objawienia i wiary.

Drugi kontekst tematyczny (w obrębie części pierwszej) to, przypomnijmy, rekonstrukcja mitycznego „elementu” (wymiaru) wybranych pojęć, wypowiedzi i przekonań (prawd) wiary chrześcijańskiej. Przedmiotem uwagi są tutaj następujące prawdy: o stworzeniu (rozd. II, s. 25–59), o grzechu pierworodnym i o zbawieniu (rozd. III, s. 60–90), o łasce (rozd. IV, s. 91–102), o Trójcy Świętej (rozd. V, s. 103–110) i o sądzie ostatecznym (rozd. VI, s. 111–117). W każdym przypadku mamy do czynienia z wnikliwą i wszechstronną analizą stosownych pojęć i wypowiedzi biblijnych; w niektórych przypadkach autor odnosi się także do świadectw i dokumentów późniejszej tradycji chrześcijańskiej, w tym również do wybranych ujęć systematyczno-teologicznych. Przy czym analiza, o której mowa, nie jest ani typową egzegezą tekstów biblijnych, ani (tym bardziej) pozytywną teologią biblijną. Istotą i celem tej analizy jest poznanie logosu (ontologii) wiary chrześcijańskiej: właściwego dla niej sposobu ujęcia, opisu i rozumienia rzeczywistości. Główna teza autora brzmi następująco: logos wiary chrześcijańskiej (począwszy od jej źródłowej — biblijnej — postaci) zawiera określone elementy mitycznego obrazu świata i mitycznego sposobu myślenia; zatem aby dobrze poznać strukturę tego logosu, należy owe elementy ujawnić i zbadać, należy ustalić ich rolę w myśleniu religijnym: w chrześcijańskim rozumieniu świata i człowieka (natury, dziejów i egzystencji ludzkiej). Właśnie to zadanie autor realizuje w owych pięciu rozdziałach. Dodajmy, że czyni to w sposób wyjątkowo staranny i zarazem skuteczny, wykazując przy tym podziwu godną wytrwałość (i konsekwencję) badawczą. „Cnoty”, o których mowa, są widoczne zarówno w porządku analizy tekstów biblijnych i dokumentów tradycji chrześcijańskiej, jak i w rekonstrukcji wyobrażeń mitycznych; w tym drugim przypadku Hübner wykazuje doskonałą znajomość nie tylko samych mitologii antycznych, lecz także odpowiadających im (szerszych) kontekstów kulturowych.

W praktycznej realizacji swych zamierzeń autor stosuje następującą (z metodologicznego punktu widzenia jak najbardziej trafną) strategię badawczą: najpierw pokazuje faktyczną obecność przedstawień mitycznych w języku wiary chrześcijańskiej i bardzo szczegółowo omawia treść tych przedstawień, następnie wskazuje na podobieństwo zachodzące między wiarą chrześcijańską a światem wyobrażeń mitycznych, wreszcie odpowiada na pytanie o rolę „elementu mitycznego” w obrębie dyskursu

wiary (w chrześcijańskim ujęciu i rozumieniu rzeczywistości). Fundamentalne znaczenie dla samej argumentacji ma teza o analogii wiary i mitu. Według Hübnera podobieństwo jest tutaj czymś oczywistym i zrozumiałym, zważywszy na to, że w jednym i drugim przypadku chodzi o numinotyczną interpretację tych samych obszarów rzeczywistości: natury, dziejów i egzystencji ludzkiej; w jednym i drugim przypadku chodzi o wyjaśnienie tajemnicy dobra i zła, o możliwość zbawienia, o odpowiedź na pytanie o prapoczątek i ostateczne przeznaczenie świata i człowieka. Ponadto analogia między wiarą a mitem dotyczy takich momentów jak: wewnętrzna oczywistość doświadczenia numinotycznego, personifikacja rzeczywistości absolutnej, performatywny sposób użycia (performatywna funkcja) słowa, fenomen epifanii kosmicznych, sakralny wymiar czasu, powtarzalność zobiiektywizowanych aktów rytualnych i narratywno-anamnetyczna forma dyskursu. Czytelnik otrzymuje klarowne, dobrze udokumentowane i poparte przykładami wyjaśnienie każdego z tych momentów. Podobieństwo, o którym mowa, jest — jak przekonuje autor — podstawą naturalnej, w gruncie rzeczy nieuchronnej (podyktowanej także geograficzną bliskością właściwych w tym wypadku kręgów kulturowych) zbieżności między wiarą chrześcijańską a światem wyobrażeń mitycznych; zbieżność ta przyjmuje postać faktycznej korelacji „stron” i oznacza ich określoną współzależność. Hübner stwierdza, że należy ten fakt po prostu zaakceptować i uczynić go przedmiotem poważnych, rzetelnych badań (historyczno-religijnych, filozoficznych i teologicznych). Chodzi przy tym nie tylko o ustalenie przyczyn, genezy i kontekstu owej zbieżności, lecz także o poznanie natury i specyfiki tworzących ją odniesień i powiązań, w tym również o poznanie rzeczywistej roli elementu mitycznego w doświadczeniu, myśleniu i języku religijnym. W korelacji z wiarą (i jej kerygmatem) wyobrażenia mityczne (mające charakter ujęć konkretnych, czasowo-przestrzennych i powtarzalnych) pełnią podwójną funkcję: (1) służą aktualizacji chrześcijańskich wydarzeń zbawczych (i ich uniwersalnego sensu); (2) współokreślają sposób możliwego ujęcia i przekazu idei, znaczeń i wartości związanych z wiarą chrześcijańską. To wystarczające powody gruntownej analizy owych wyobrażeń.

Podobieństwo i korelacja wiary chrześcijańskiej i mitu mają oczywiście ograniczony charakter. Autor przekonuje, że dotyczą one ontologiczno-semantycznej struktury pojęć i wypowiedzi wiary z jednej strony i przedstawień mitycznych z drugiej. Poza tym aspektem (poza „analogią struktury”) wiara chrześcijańska i mit różnią się od siebie w stopniu istotnym, zwłaszcza co do „właściwej” (numinotycznej) treści swoich ujęć. Hübner pokazuje, na czym ta różnica polega; czyni to w odniesieniu do każdej z omawianych prawd wiary. Za najbardziej istotne przejawy owej różnicy uznaje on pewne konkretne elementy i przymioty wiary (i doktryny) chrześcijańskiej; są to między innymi: jednoznaczny monoteizm, ontyczna i poznawcza transcendentja Boga (i związany z nią respekt wobec nieskończonej tajemnicy), fakt objawienia nadprzyrodzonego i nadprzyrodzonej łaski Bożej (przewyższającej wysiłek człowieka), suwerenny charakter i powszechność zbawczej woli Boga, bliska więź między

Bogiem a człowiekiem (realizująca się w takich aktach osobowych, jak: zaufanie, miłość, poświęcenie, wierność), osobowo-egzystencjalny wymiar grzechu i winy, prymat słowa wobec epifanii, dystans w stosunku do ujęć czasowo-przestrzennych i antropomorficznych, pierwszeństwo sfery duchowej przed „obiektywno-rytualną”, linearna koncepcja (otwartej na absolutną przyszłość) historii zbawienia. Systematyczna analiza porównawcza i klarowny opis powyższych własności wiary pozwalają uchwycić wszystkie najważniejsze aspekty różnicy między wiarą a mitem.

Trudno przecenić wkład autora do badań nad relacją między wiarą chrześcijańską a mitem. O poznawczej wartości omówionego fragmentu książki świadczy wiele elementów; bodaj najważniejszy z nich to odkrywczy charakter przedstawionej w nim wiedzy. Swym projektem autor obejmuje obszar odniesień i powiązań między wiarą chrześcijańską a mitem dotychczas pozostających poza horyzontem zainteresowań naukowych; ta okoliczność przesądza o tym, że podąża on drogą autentycznie samodzielnych poszukiwań i dociekań. Oceniając znaczenie uzyskanych przez niego rezultatów, śmiało można powiedzieć, że w obrębie współczesnej literatury przedmiotowej nie ma opracowań o podobnej skali zupełnie nowych ujęć i ustaleń poznawczych. Ten odkrywczy walor zaprezentowanej przez autora wiedzy jest bez wątpienia także efektem wyczerpującej i wyjątkowo dogłębnej analizy prawd i wypowiedzi wiary z jednej strony i odpowiednich elementów mitycznego obrazu świata z drugiej. Hübner nie poprzestaje na standardowym opisie kontekstualnych odniesień i powiązań między wiarą a mitem. Owszem, uwzględnia ów kontekstualny poziom badań, ale zasadniczą uwagę koncentruje na rekonstrukcji ukrytych (przede wszystkim ontologicznych) założeń prawd i wypowiedzi wiary: w warstwie tych założeń odnajduje świadectwa mitycznego ujęcia rzeczywistości; analizuje przy tym niemal wszystkie (strukturalne) elementy prawd, przekonań i wypowiedzi wiary. Wyróżnikiem jego badań jest uważna i zarazem kompetentna heurystyka źródeł; dotyczy to i tekstów biblijnych, i dokumentów tradycji chrześcijańskiej, i przekazów mitologicznych; znajomość tych ostatnich, potwierdzona erudycyjnym wykładem, nie dziwi, wszak autor od lat zajmuje się problematyką mitu; na uznanie zasługuje natomiast (w przypadku nie-teologa) doskonała orientacja w zakresie zagadnień biblijno-teologicznych. Ponadto zaletą przedstawionych rozważań jest rzeczowa i przejrzysta argumentacja, w porządku której Hübner wykazuje i faktyczną współzależność wiary i mitu, i rzeczywiste oddziaływanie wyobrażeń mitycznych na kształt i na sposób rozumienia prawd i wypowiedzi wiary. Ale samo stanowisko Hübnera nie jest bynajmniej wolne od momentów kontrowersyjnych.

W tradycyjnej myśli chrześcijańskiej dominujące znaczenie miała „negatywna” teoria mitu; mity traktowano jako prymitywne, nieracjonalne (przednaukowe) wyjaśnienia kosmologiczne lub historyczne; w ramach takiej koncepcji właściwym zabiegiem poznawczym była „demitologizacja”: transpozycja (przekład) wyobrażeń i opowiadań mitycznych na niemityczne formy dyskursu, mające ujawnić pewien trwały sens owych wyobrażeń i opowiadań. Rzecznikiem podobnej opcji był RUDOLF BULT-

MANN; uważał on, że obecne w pismach Nowego Testamentu elementy mitycznego obrazu świata należy interpretować na sposób egzystencjalny: jako określone sposoby rozumienia egzystencji (a nie jako obiektywne prawdy kosmologiczne). Hübner opowiada się za inną opcją. Utrzymuje on, że mit jest autonomicznym i w pełni uprawnionym sposobem opisu rzeczywistości — ujęciem ukazującym głębszy (numinotyczny) wymiar bytu i dlatego spójnym z ontologią wiary religijnej; obecnych w języku wiary wyobrażeń i opowiadań mitycznych nie można ani zredukować do innych form dyskursu, ani (tym bardziej) wyeliminować, ponieważ to, o czym one mówią, a więc konkretną obecność Boga w świecie (w obrębie natury i dziejów i w samym człowieku), można przedstawić tylko i wyłącznie przy pomocy mitu (mającego sens nie tylko egzystencjalny, lecz także ontologiczny). Sam postulat rehabilitacji mitu, jak również postulat rekonstrukcji i analizy mitycznego elementu wiary, należy uznać za propozycję metodologiczną ważną nie tylko dla historii czy filozofii religii, lecz także dla teologii chrześcijańskiej. Niemniej radykalizm niektórych tez autora budzi zastrzeżenia. Wydaje się na przykład, że Hübner, podkreślając fakt merytorycznej różnicy między wiarą chrześcijańską a mitem, sam język wiary po prostu utożsamia z dyskursem mitycznym. W świetle przeprowadzonej przez niego analizy zarówno biblijnych, jak i późniejszych (kościelnych) wypowiedzi (orzeczeń) wiary okazuje się, że niemal wszystkie strukturalne elementy podstawowych prawd doktryny chrześcijańskiej implikują wymiar (sens) mityczny: język mitu jest po prostu właściwym językiem wiary chrześcijańskiej; to znaczy, że wiara chrześcijańska, będąc autonomicznym ujęciem rzeczywistości, nie posiada własnej, autonomicznej formy ekspresji i przekazu, że wykorzystuje ona struktury i kategorie dyskursu mitycznego; jednym słowem: dyskurs mityczny jawi się jako jedyna możliwa (a więc konieczna także w przypadku wiary) forma opisu rzeczywistości absolutnej. O ile sama teza o pozytywnej i twórczej roli mitu w języku i myśleniu religijnym wydaje się być konstatacją jak najbardziej poprawną i słuszną, o tyle projekt „remitologizacji” dyskursu wiary jest co najmniej problematyczny. Jeżeli właściwym językiem wiary chrześcijańskiej jest język utworzony z mitycznych (a więc w określonym stopniu także fikcyjnych) wyobrażeń i opowiadań, to nasuwa się (między innymi) pytanie o obiektywność wydarzeń chrześcijańskiej historii zbawienia; w koncepcji Hübnera obiektywność ta wydaje się zagrożona (a jej osłabienie zawsze prowadzi do subiektywizacji wiary).

Trzeci kontekst tematyczny (w ramach pierwszej części książki) to opis doświadczeń egzystencjalnych, związanych z objawieniem i wiarą, doświadczeń właściwych dla chrześcijańskiego modelu egzystencji. Hübner wychodzi z założenia, że obiektywny sens prawd objawionych jest dostępny (i zrozumiały) tylko dzięki pierwotnej, ontologiczno-egzystencjalnej otwartości podmiotu i osoby ludzkiej i tylko w konkretnych warunkach ludzkiego życia oraz że ważność tego sensu można potwierdzić tylko o tyle, o ile samo przyjęcie prawd objawionych ma określony wpływ na kształt i charakter egzystencjalnych doświadczeń i egzystencjalnych postaw człowieka. Kolejne rozdziały książki są zapisem rozważań będących eksplikacją powyższej supozycji.

Swój wykład autor zaczyna od analizy „podstawowej struktury egzystencji chrześcijańskiej” (rozdz. VII, s. 118–156). Całość owej analizy to po prostu twórczy (pokazujący możliwość recepcji stosownych elementów) komentarz do fenomenologii HEIDEGGERA. Od tego filozofa Hübner przejmuje (kluczowe dla swojej teorii) pojęcie „egzystencjałów”: koniecznych, ontologicznych struktur egzystencji ludzkiej. W analogii do ogólnobytowych egzystencjałów człowieka (takich jak „bycie-w-świecie”, dziejowość, troska, czy „bycie-ku-śmierci”) wskazuje on „egzystencjały wiary chrześcijańskiej”, zaliczając do nich między innymi: otwartość na objawienie i na dar łaski Bożej, możliwość bycia w bliskiej relacji z Bogiem, życie zgodne z prawem Bożym, świadomość grzechu i winy, fenomen modlitwy i akty kultu. Wymienione egzystencjały konstytuują podstawową strukturę egzystencji chrześcijańskiej: one określają aprioryczne warunki możliwości przyjęcia i praktycznej (egzystencjalnej) aplikacji słowa Bożego i łaski Bożej. Teoria egzystencjałów wiary wyznacza kontekst hermeneutyczny dalszych rozważań autora, dotyczących: moralności chrześcijańskiej (rozdz. VIII, s. 157–185), związku łaski Bożej z egzystencją człowieka (rozdz. IX, s. 186–257), fenomenu wolności (rozdz. X, s. 258–270), chrześcijańskiej interpretacji dziejów (rozdz. XI, s. 271–286), chrześcijańskiego rozumienia natury (rozdz. XII, s. 287–319) i chrześcijańskiej wartości humoru (rozdz. XIII, s. 320–340). Sam sposób owych rozważań można określić jako rodzaj analizy fenomenologicznej (fenomenologiczno-egzystencjalnej); są one przykładem interesującej (i twórczej) fenomenologii wiary i życia chrześcijańskiego. Autor bardzo wnikliwie i wszechstronnie rekonstruuje i omawia ogół egzystencjalnych uwarunkowań i założeń, ogół egzystencjalnych „współrzędnych” i „składowych” oraz egzystencjalną wartość i egzystencjalne znaczenie zjawisk, aktów, postaw i zachowań związanych z wiarą chrześcijańską. W rezultacie czytelnik otrzymuje erudycyjny wykład fenomenologii doświadczenia religijnego, fenomenologii grzechu i winy, fenomenologii modlitwy, fenomenologii sakramentów, fenomenologii życia moralnego, wreszcie „chrześcijańskiej fenomenologii” natury i dziejów (oraz podobnej fenomenologii humoru); w ramach tego wykładu poznaje szeroki zakres czynników egzystencjalnych współokreślających kontekst, wewnętrzny porządek i sposób oddziaływania wiary. Należy zauważyć, że obok czynników „standardowych”, omawianych w większości współczesnych podręczników i opracowań z zakresu filozofii religii i teologii fundamentalnej, autor wskazuje również takie, które dotychczas nie były przedmiotem szczególnych zainteresowań badawczych. Powyższa uwaga dotyczy między innymi: (1) sytuacji egzystencjalnych określających otwartość człowieka na działanie łaski Bożej; w tym wypadku Hübner proponuje teologiczną interpretację kategorii wypracowanych przez Heideggera, takich jak (związane z „byciem-w-świecie”): samotność, troska, niepokój, poczucie utraty sensu istnienia i doświadczenie lęku; (2) egzystencjalnego wymiaru modlitwy; tym razem, oprócz różnych form egzystencjalnej potrzeby modlitwy i osobowo-egzystencjalnych predyspozycji do modlitewnego kontaktu z Bogiem, autor opisuje konkretne przykłady (mającej egzystencjalne przyczyny) nieuprawnionej projekcji (manipulacji)

w ramach aktu modlitewnego; (3) egzystencjalno-społecznych skutków (i odniesień) chrztu i Eucharystii; Hübner omawia różne (możliwe w związku z jednym i drugim sakramentem) typy egzystencjalnej przemiany oraz egzystencjalne i społeczne aspekty jedności z Bogiem; przedstawia też oryginalne argumenty przemawiające za wartością życia w ramach wspólnoty religijnej.

Rozwijana przez autora fenomenologia egzystencji chrześcijańskiej to z pewnością ważny przyczynek do badań nad wiarą (w zakresie szeroko pojętej antropologii wiary). Hübner zdaje sobie sprawę z tego, że poznanie obiektywnej prawdy i ostatecznego sensu przekonań wiary wiąże się z koniecznością rekonstrukcji i analizy egzystencjalnych (antropologicznych) założeń tych przekonań oraz oceny ich egzystencjalnej wartości. Przedstawiony w książce materiał wpisuje się w istniejącą już w tej dziedzinie tradycję badawczą i jednocześnie wykracza poza jej ramy. Autor penetruje nowe obszary fenomenologii życia religijnego, bada nierozpoznane dotąd związki między wiarą a egzystencją ludzką, formułuje odważne hipotezy, sprawdza epistemiczną wartość proponowanych ujęć i rozwiązań. Również w tym wypadku rzeczowo i kompetentnie analizuje teksty biblijne i dokumenty tradycji chrześcijańskiej; w podobny sposób korzysta z literatury filozoficznej — z opracowań z zakresu szeroko pojętej myśli egzystencjalnej. Z perspektywy (tytułowej) relacji między wiarą a myśleniem przedstawiony przez niego projekt fenomenologii życia chrześcijańskiego można potraktować jako program weryfikatywnej hermeneutyki wiary. Analiza egzystencjalnych założeń i egzystencjalnego sensu przekonań wiary służy rozumieniu i weryfikacji owych przekonań; dlatego projekt, o którym mowa, jest (także) interesującą ofertą dla chrześcijańskiej teologii fundamentalnej. Przy czym, jak już wiadomo, sam autor opowiada się za koncepcją samousprawiedliwienia wiary; podkreśla on, że ścisły związek wiary z egzystencją człowieka sam w sobie ma znaczenie weryfikatywne: „od wewnątrz” (i bezpośrednio) potwierdza ważność zarówno aktu (decyzji), jak i przekonań wiary. Także z tego powodu, jak twierdzi Hübner, wiara nie wymaga dodatkowego — ani naukowego, ani filozoficznego — usprawiedliwienia; autor ponownie podkreśla odmiennność i „niekompatybilność” logosu objawienia i wiary z jednej strony oraz logosu nauki i filozofii z drugiej. Jest to stanowisko kontrowersyjne. Wydaje się bowiem, że mimo odmienności istnieje tutaj określona zbieżność (dyskursów), a egzystencjalne „samopotwierdzenie” wiary jest czytelne o tyle, o ile można je przedstawić — i odpowiednio rozwinąć — przy pomocy pojęć i twierdzeń języka filozoficznego. Za kontrowersyjny należy uznać również pogląd o istotnym (niemal koniecznym) związku egzystencjalnych założeń i egzystencjalnych znaczeń wiary z elementami myślenia mitycznego. W licznych przypadkach związek ten znajduje dostateczne uzasadnienie, trudno jednak zgodzić się z tezą, że niemal cały egzystencjalny kontekst wiary ma źródło w mitycznej interpretacji ludzkiego życia. Autor zdaje się nie dostrzegać autonomicznego charakteru pewnych powszechnie ważnych pytań, doświadczeń i wartości egzystencjalnych — i ich niezależnego (od wyobraźni mitycznej) związku z wiarą.

Problematykę drugiej części książki wyznacza pytanie o „logos metafizyki” Tym razem zakres rozważań autora obejmuje dwa zasadnicze konteksty. Pierwszy to charakterystyka największych systemów metafizycznych, pokazująca stosunek filozofii europejskiej do idei Boga oraz do kwestii objawienia i wiary; w ramach drugiego kontekstu autor szuka odpowiedzi na pytanie o związek między logosem metafizyki a logosem objawienia i wiary. Charakterystyka systemów metafizycznych ma postać rekonstrukcji (i analizy) typu historycznego, przy czym autor uwzględnia w niej trzy systematyczne punkty odniesienia (wyznaczające trzy kolejne rozdziały książki); każdy z nich wskazuje określony paradygmat metafizyki; w pierwszym przypadku (rozdz. XIV, s. 341–529) jest to metafizyka pojęta jako nauka o Bogu: Hübner omawia teistyczne systemy zachodniej filozofii bytu od starożytności aż do końca epoki nowożytnej (od PLATONA i ARYSTOTELESA aż do HEGLA); w drugim przypadku (rozdz. XV, s. 530–575) jest to metafizyka negacji Boga: historyczny kontekst jej opisu i analizy stanowią poglądy NIETZSCHEGO i SARTRE’A; w trzecim przypadku (rozdz. XVI, s. 576–605) jest to przede wszystkim (obok systemów „partykularnej” filozofii bytu powstałych po rozpadzie klasycznej metafizyki) ontologia nauk empirycznych: autor przedstawia ją jako dominującą dzisiaj teorię rzeczywistości i podkreśla jej agnostyczny charakter. Sygnalizowane rozdziały są przykładem rzeczowej i wyczerpującej analizy historyczno-filozoficznej. Hübner bardzo szczegółowo referuje metafizyczne poglądy filozofów różnych epok, precyzyjnie objaśnia kluczowe pojęcia i sposoby argumentacji, ukazuje i tłumaczy najważniejsze kierunki ewolucji (i rozwoju) zachodniej myśli metafizycznej. Przede wszystkim jednak umiejętnie rekonstruuje horyzont „religijnych odniesień” metafizyki. Pierwszy plan tej rekonstrukcji obejmuje konkretne sposoby opisu doświadczenia Boga, sposoby opisu ontycznej natury Boga, typy argumentacji za istnieniem Boga oraz niektóre formy ateizmu i agnostycyzmu; w każdym przypadku prezentacji stosownych ujęć i argumentów towarzyszy krytyczna ocena ich wartości. Generalna konkluzja autora przyjmuje postać tezy głoszącej, że czysto racjonalny i przedmiotowo-teoretyczny dyskurs o Bogu, jaki proponuje metafizyka, jest daleki od języka religijnej (chrześcijańskiej) wiary w Boga; niewspółmierność tych dyskursów utrudnia wzajemne zbliżenie. Drugi plan owej rekonstrukcji jest związany z kwestią objawienia. Hübner charakteryzuje różne (filozoficzne) sposoby podejścia do tej kwestii, przedstawia różne odpowiedzi na pytanie o ontologiczną możliwość objawienia i o związek między poznaniem metafizycznym a objawieniem religijnym. W jego przekonaniu między filozoficzną interpretacją rzeczywistości a objawieniem religijnym zawsze istniało mniejsze lub większe napięcie; było ono nieodłącznym elementem wszystkich — także teistycznych — systemów tradycyjnej metafizyki; w niektórych systemach przerodziło się w postawę jednoznacznego sprzeciwu wobec objawienia. W książce znajdujemy wyjaśnienie przyczyn i opis głównych form tego sprzeciwu. W toku swoich rozważań Hübner dochodzi do wniosku, że postawa odrzucająca objawienie jest charakterystyczna także dla współczesnych systemów ontologicznych; co więcej, zdaniem autora jest to

postawa typowa dla całej współczesnej filozofii: wszystkie obowiązujące dzisiaj teorie rzeczywistości są świadectwem absolutnej autonomii rozumu ludzkiego i jako takie wykluczają nie tylko udział prawd objawionych (w wyjaśnianiu świata), lecz także ontologiczną możliwość objawienia. Również w tym wypadku trudno zgodzić się z tak radykalną oceną. Jest ona usprawiedliwiona w odniesieniu do ontologii nauk empirycznych oraz w wielu innych przypadkach, ale z pewnością nie we wszystkich. Autor nie uwzględnia, na przykład, systemów ontologicznych konstruowanych w niektórych odmianach filozofii transcendentalnej, w filozofii dialogu, w filozofii hermeneutycznej czy w niektórych typach współczesnej filozofii egzystencji; chodzi o systemy wyraźnie potwierdzające i samą aktualność, i ważność idei objawienia.

Według Hübnera metafizyka to wyraz (i rezultat) niezależnych poszukiwań rozumu ludzkiego, usiłującego wyłącznie własnymi siłami (bez pomocy Boga) poznać i wyjaśnić rzeczywistość (dotyczy to także teistycznych systemów zachodniej filozofii bytu). Inną perspektywę wyznacza objawienie: w tym wypadku sam Bóg ukazuje człowiekowi prawdziwy i zarazem ostateczny sens wszystkiego, co istnieje. Wobec radykalnej odmienności obydwu perspektyw powstaje (sygnalizowane już) pytanie o ich zbieżność. Tej kwestii autor poświęca ostatni (XVIII) rozdział swej książki (s. 606–614). Zaczyna od analizy (i oceny) „ogólnie przyjętego” opisu współczesnej sytuacji kulturowej. Zgodnie z tym opisem wyróżnikiem współczesnej kultury jest powszechny (związany z trwałą i coraz bardziej agresywną konkurencją odmiennych ujęć poznawczych, duchowo-egzystencjalnych i etyczno-społecznych) „konflikt narracji”. Stronami tego konfliktu są (także) mit, religia i nauka. Zasadnicza linia podziału (była już o tym mowa) przebiega między mitem i wiarą religijną z jednej strony a (wywodzącą się z logosu klasycznej metafizyki) nauką z drugiej. Po rozpadzie tradycyjnej filozofii bytu, wobec kryzysu współczesnej myśli metafizycznej, status wiodącej teorii rzeczywistości uzyskała ontologia nauk empirycznych; ona kształtuje dzisiaj ogół ujęć poznawczych oraz świat duchowych wyobrażeń i praktyczne życie człowieka. W związku z odrzuceniem uniwersalnych zasad logiczno-bytowych i absolutnie ważnych twierdzeń, wyróżnikiem tej ontologii jest myślenie hipotetyczne (zakładające epistemiczny pluralizm, otwarte na krytykę i respektujące wymóg empirycznej weryfikacji formułowanych tez). Tego typu ontologia nie akceptuje mitycznego ujęcia rzeczywistości; nie sprzyja ona również religii. Z jej perspektywy wiara religijna, oparta na objawieniu i zakładająca absolutny charakter swoich roszczeń, jest postawą z gruntu nieracjonalną i niekrytyczną. Zdaniem Hübnera powyższy opis współczesnej sytuacji oddaje faktyczny stan rzeczy, ale nie jest to opis ani pełny, ani do końca prawdziwy; pomija on bowiem pewne istotne aspekty zarówno wiary, jak i poznania naukowego, i w konsekwencji nie uwzględnia poziomu, na którym obydwa te ujęcia rzeczywistości sygnalizują wzajemną zbieżność. Przyjmując, że taka zbieżność rzeczywiście istnieje, autor podejmuje wysiłek ustalenia jej podstaw. Bliżej omawia on dwa czynniki owej zbieżności: racjonalność wiary oraz towarzyszącą poznaniu naukowemu „świadomość tajemnicy”. Racjonalność wiary wyraża się w lo-

gicznie poprawnych aktach rozumienia treści prawd objawionych oraz w podobnych aktach przekazu i praktycznej aplikacji religijnego sensu; ten „standardowy” model racjonalności autor uważa za wspólny dla wiary i nauki; wiara ma swój wymiar poznawczy: jest (także) określonym sposobem rozumienia rzeczywistości, generuje własny (intersubiektywnie sensowny) język, zakłada możliwość krytycznej interpretacji swoich wypowiedzi i przekonań; a to oznacza, że można mówić o jej zbieżności z nauką. Przedstawiona przez Hübnera apologia racjonalnego charakteru wiary nie odbiega od tych, które spotykamy w podręcznikach filozofii religii i teologii fundamentalnej; autor uwzględnia w niej zarówno tradycyjne (klasyczne), jak i nowe motywy i argumenty, ukazujące poznawczy i pozapoznawczy wymiar powiązań między wiarą a rozumem ludzkim; wypada odnotować dwie cechy tej apologii: (1) Hübner eksponuje praktyczną (praktyczno-egzystencjalną) racjonalność wiary (jej miarą jest wpływ przekonań wiary na życie i działanie człowieka); (2) podkreśla, że racjonalny charakter wiary nie znosi zasadniczej różnicy między wiarą a nauką (między ontologią wiary a ontologią nauki).

Bardziej oryginalny wydaje się drugi czynnik zbieżności wiary i nauki. W obrębie nauk przyrodniczych od dawna przyjmuje się, że w określonych kontekstach badawczych formułowane wyjaśnienia odsłaniają „nieprzeniknione tajemnice natury” Hübner podaje (i opisuje) przykłady tego typu wyjaśnień (czerpane przede wszystkim z zakresu biologicznej teorii ewolucji oraz kosmologii) i pokazuje związek między „naukową świadomością tajemnicy” a wiarą religijną; tłumacząc ów związek, przedstawia następujące rozumowanie: tajemnice natury są bliskie idei stworzenia świata; tylko z perspektywy tej idei wydają się sensowne; ponieważ świat stworzony przez Boga wyznacza jednocześnie „ramy” powszechnej historii zbawienia, ogół zachodzących w nim zjawisk i zdarzeń empirycznych (będących przedmiotem wyjaśnień naukowych) stanowi integralną część owej historii zbawienia; w tym sensie nauki empiryczne, wyjaśniające świat bez jakichkolwiek odniesień do idei czy hipotezy Boga, ale świadome „tajemnicy bytu”, wykazują pewien numinotyczny horyzont swoich badań i tym samym określoną zbieżność z wiarą.

Obydwa (wskazane przez autora) czynniki zbieżności wiary i nauki należy uznać za istotne i bardzo ważne ze względu na współczesny kontekst kulturowy. Wydaje się jednak, że sama argumentacja, pokazująca wspomnianą zbieżność, w jednym i drugim przypadku wymaga pewnego pogłębienia. Racjonalność wiary autor pojmuje zbyt funkcjonalnie, pomijając jej ontologiczny wymiar. Tymczasem, jak pokazują badania z zakresu filozofii religii i teologii fundamentalnej, podstawą owej racjonalności jest pierwotna, ontologiczna otwartość człowieka na nieskończony horyzont bytu, prawdy i sensu; otwartość ta gwarantuje racjonalny charakter („ontologiczną racjonalność”) wszelkich aktów ducha ludzkiego i w tym znaczeniu stanowi fundament ich jedności. Z kolei w przypadku argumentacji wykorzystującej „naukową świadomość tajemnic natury” konieczne wydaje się nawiązanie do idei „tajemnicy ontologicznej”; pozwoli ono głębiej uzasadnić obiektywny i trwały charakter tajemnic

natury, wzmacniając tym samym spójność „naturalnego” (naukowego) i religijnego modelu tajemnicy.

„Książka Hübnera jest zapisem refleksji nad strukturą wiary chrześcijańskiej. Ukazuje ona wewnętrzną logikę tej struktury; ujawnia specyficzny charakter i własną (wewnętrzną) racjonalność objawienia. Dzieło niezwykle, należące do najbardziej znaczących projektów myślowych naszego czasu” Powyższe słowa kard. Ratzingera, umieszczone na okładce *Glaube und Denken*, potwierdzają rzeczywistą i niepodważalną wartość omówionej publikacji. Nie ulega wątpliwości, że mamy do czynienia z pozycją wyjątkową, godną szczególnej uwagi. Jej lekturę należy polecić wszystkim zainteresowanym problematyką relacji między wiarą religijną a rozumem ludzkim. Przedstawione w *Glaube und Denken* analizy i wyjaśnienia w wydatnym stopniu poszerzają zakres naszej wiedzy na temat wspomnianej relacji, dostarczając przy tym nowych argumentów na rzecz tezy o ostatecznej jedności wiary i rozumu. I na koniec jeszcze jedna uwaga. W książce dominuje dyskurs filozoficzny, ale nie brak w niej także pytań, rozważań i odpowiedzi właściwych dla teologicznej refleksji nad objawieniem i wiarą, typowych dla spekulatywnej apologetyki wiary. W takiej perspektywie — w ujęciu zakładającym komplementarność filozoficznego i teologicznego namysłu nad wiarą oraz potrzebę filozoficznie pogłębionej apologetyki wiary — doniosłość wspomnianych pytań, rzeczowy charakter i logiczny porządek rozważań, wreszcie merytoryczna trafność i głębia odpowiedzi przesądzają o tym, że opracowanie Hübnera jest nie tylko znaczącym tekstem z zakresu filozofii religii, lecz także ważnym przyczynkiem do badań z zakresu teologii fundamentalnej.

Ks. Jan Cichoń